

doi: 10.32612/uw.2543618X.2019.pp.37-75

Przegląd Środkowo-Wschodni, 4, 2019

ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20190404

Data przesłania: 23.03.2018

Data akceptacji: 23.25.2018

Уладзімір Ляхоўскі

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
prysynak@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5821-8040

Андрэй Чарнякевіч

Uniwersytet Warszawski
jendrus@tut.by

ORCID: 0000-0003-1889-2820

Інфармацыйна-выдавецкая дзейнасць Рады і ўрада Беларускай Народнай Рэспублікі ў 1918–1925 гадах

Aktywność informacyjno-wydawnicza Rady i rządu Białoruskiej Republiki Ludowej w latach 1918–1925

W artykule poruszone są zagadnienia związane z informacyjno-wydawniczą aktywnością oficjalnych instytucji Białoruskiej Republiki Ludowej – Rady i rządu, oraz innych organizacji politycznych i kulturalnych powiązanych z BRL w latach 1918–1925. Badanie obejmuje okres działalności instytucji BRL zarówno na terytorium Białorusi, jak i na emigracji.

Słowa kluczowe: Białoruska Republika Ludowa, wydawnictwa, prasa, ulotki, propaganda

Беларуская Народная Рэспубліка, як гістарычная з’ява, пакінула па сабе багатую архіўную спадчыну і яшчэ больш пытанняў па яе інтэрпрэтацыі. Па сутнасці, мы маем дачыненне са складаным працэсам стварэння дзяржавы ў 1918–1920 гадах, які так і не быў завершаны. Разам з тым, БНР стала першай рэальнай спробай стварэння беларускай дзяржаўнасці.

Не валодаючы дастатковымі рэсурсамі для рэалізацыі ўласнай палітыкі па абароне дзяржаўнага суверэнітэту Беларусі, Рада і ўрад БНР адным з галоўных кірункаў сваёй дзейнасці абралі сферу палітычнага прадстаўніцтва, чым заслужылі ад сучасных ангажыраваных крытыкаў зневажальныя ярлыкі, як, напрыклад, «віртуальная» ці «папяровая» рэспубліка¹. Падобныя ідэалагічныя спекуляцыі пры характарыстыцы БНР не з'яўляюцца навацый, працягваючы традыцыю савецкай гістарыяграфіі².

Інфармацыйна-выдавецкая дзейнасць розных беларускіх устаноў, звязаных з БНР, з'яўляецца важнай крыніцай па вывучэнні грамадска-палітычных кірункаў і плыняў, якія існавалі ў беларускім нацыянальным руху ў 1918–1925 гадах.

Да сённяшняга дня інфармацыйна-выдавецкая дзейнасць устаноў БНР не вылучалася як асобны аб'ект даследавання як у беларускай, так і ў замежнай гістарычнай літаратуры. Гэтая тэма ўскосна прадстаўлена ў навуковых даследаваннях пры разглядзе іншых праблем, звязаных з беларускім рухам першай чвэрці XX стагоддзя. Гэта найперш працы А. Калубовіча, Ю. Туронка, Ю. Гарбінскага, А. Глагоўскай, А. Ліса, С. Рудовіча, В. Мазеца, В. Талкачова і інш.³ Яны даюць даволі шырокі спектр інтэрпрэтацый, дзе разгля-

¹ В. Гигин, *Бумажная республика. Из истории БНР 1918 года*, «Нёман» 2005, № 2, с. 141–154; А. Ліцкевіч, *Беларуская віртуальная рэспубліка*, «Беларуская думка» 2008, № 3, с. 68–73.

² И. Ковкель, Н. Сташкевич, *Почему не состоялась БНР? Из истории политического банкротства националистической контрреволюции в Белоруссии. 1918–1925 гг.*, Минск 1980.

³ А. Калубовіч, *Крокі гісторыі. Даследаванні, артыкулы, успаміны*, Białystok, Vilnius, Минск 1993; Н. Głogowska, *Białoruś 1914–1929. Kultura pod presją polityki*, Białystok 1996; J. Garbiński, J. Turonek, *Białoruski ruch chrześcijański XX wieku. Słownik biograficzno-bibliograficzny*, Warszawa, 2003, s. 221–223; Ю. Туронак, *Мадэрная гісторыя Беларусі*, Vilnius 2006; А. Ліс, *Gloria victis*, Минск 2010; В. Мазец, *Гістарычны вопыт БНР па культурна-нацыянальнаму адраджэнню беларускага народа [у:] Беларусіка = Albaruthenica*. Кн. 2. *Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі «Фарміраванне і развіццё нацыянальнай самасвядомасці беларусаў», Маладзечна, 19–20 жніўня 1992 г.*,

даюцца розныя аспекты гісторыі развіцця беларускага кнігадрукавання і прэсы ў адзначаны перыяд, але непасрэдна не асвятляюць дзейнасць устаноў БНР. У шэрагу даследаванняў сувязь паміж БНР і беларускай выдавецкай справай прысутнічае, але ў іх адзначаны толькі яе асобныя эпізоды⁴. У гэтым артыкуле зроблена спроба прааналізаваць галоўныя кірункі інфармацыйна-выдавецкай дзейнасці ўстаноў БНР у 1918–1925 гадах, яе ідэалагічныя і фінансавыя складальнікі і іншыя аспекты.

У лютым 1918 года першы склад Народнага Сакратарыята Беларусі (НСБ) на чале з Я. Варонкам паставіў перад сабой задачу шырокага інфармавання насельніцтва аб сваёй дзейнасці. Пры адсутнасці рэальных магчымасцей стаць легітымнай уладай у «зоне новай акупацыі» (у межах Менскай і заходніх паветаў Віцебскай і Магілёўскай губерняў) і фактычнага байкоту ініцыятыў НСБ органамі мясцовага самакіравання стваральнікі БНР маглі трансліраваць свае намеры толькі выкарыстоўваючы вулічную агітацыю праз аб'явы і лістоўкі, а таксама дзякуючы сродкам масавай інфармацыі, якія падтрымлівалі ідэю беларускай незалежнасці ці стараліся змяшчаць аб'ектыўную інфармацыю аб намерах і дзеяннях урада БНР.

Яшчэ ў лютым 1918 года пры НСБ было ўтворана арганізацыйнае бюро, якое паставіла на мэце рэгістрацыю ўсіх прыхільнікаў

Мінск 1993, с. 150–153; В. Мазец, *Асветніцкая дзейнасць Урада Беларускай Народнай Рэспублікі* [у:] *Беларуская асвета: вопыт тысячагоддзя. Матэрыялы II Міжнароднага кангрэса 17–19 мая 2000 г.* У 3 кн. Кн. 1, Мінск 2000, с. 148–152; С. Рудовіч, *Рух за беларускую дзяржаўнасць і праблема грамадзянскага статусу беларускай мовы ў 1915–1918 гг.*, «Край = Край» 2001, № 1–2, с. 159–170; В. Талкачоў, *Беларускі друк і фарміраванне самасвядомасці беларускага народа*, «Весці Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта. Сер. 2. Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія» 2003, № 4, с. 3–6.

⁴ У. Сакалоўскі, *Надзвычайная дыпламатычная місія БНР у Нямеччыне (1918–1925)*, «Arche» 2009, № 3, с. 7–328; Д. Міхалюк, *Беларуская Народная Рэспубліка. 1918–1920 гг.: ля вытокаў беларускай дзяржаўнасці*, Смолensk 2015; Т. Błaszczyk, *Białorusini w Republice Litewskiej 1918–1940. Rozprawa doktorska*, Toruń 2012; Idem, *Białorusini w Republice Litewskiej 1918–1940*, Białystok 2017.

беларускага нацыянальнага руху, каб з іх скласці кадравы рэсурс і пачаць рэальную дзяржаўную работу. 25 лютага 1918 года гэтае бюро выдала ў менскай друкарні Я. Грынבלата і распаўсюдзіла па рэгіянальных беларускіх арганізацыях сваю адозву «Да усіх сьвядомых і асьвечоных сыноў Беларусі!». У ёй гучаў заклік да інтэлігенцыі «прыйсці к народу і ахвяраваць яму свае сілы [...], як свой сыноўні дар, злажыць усю суму навукі і дасвядчэння, якую назбірала ў часы безпраўя». Але адгукнуліся на заклік нямногія. Нават тыя сімпатыкі беларускай справы, якія жадалі працаваць у нацыянальных арганізацыях, асабліва ў правінцыі, на голым патрыятызме, без матэрыяльнай і прававой падтрымкі мала чым маглі зварухнуць тутэйшае грамадства, якое знаходзілася ў складаных эканамічных умовах.

Выдавецкая база БНР была слабая. Справа ў тым, што фактычна ўсе друкарні, дзе выдаваліся беларускамоўныя кнігі і газеты, да Першай сусветнай вайны былі сканцэнтраваны ў Вільні. Пасля таго, як Вільня апынулася пад нямецкай акупацыяй і ўвайшла ў склад ваеннай квазідзяржавы Обер-Ост⁵, Менск аказаўся адрэзаным ад галоўнага беларускага выдавецкага асяродка. Рада і ўрад БНР ва ўмовах, калі нешматлікія казённые друкарні ў Менску былі рэквізаваны нямецкімі вайсковымі ўладамі, маглі разлічваць толькі на прыватныя друкарні. Найбольш прыдатная для выдання масавым тыражом беларускай літаратуры менская губернская казённая друкарня была рэквізавана на патрэбы штаба нямецкай 10-й арміі. Усё, што ўдалося выратаваць ад рэквізіцыі – гэта друкарская папера, што зберагалася на кватэры А. Прушынскага⁶.

Пытанне, дзе друкаваць свае агітацыйныя і прапагандысцкія выданні, было настолькі вострым для Рады і ўрада БНР, што абвестку

⁵ З прыходам кайзераўскіх войск на ўсход Беларусі немцы максімальна абмежавалі кантакты і сувязі паміж «старой» і «новай» зонамі акупацыі.

⁶ *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 1. *Фонд № 582 Дзяржаўнага Архіву Літвы («Рада Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі»)*, укл. С. Шупа, Vilnius, New York, Мінск, Praha 1998, с. 60.

пра першы склад НСБ у пачатку красавіка 1918 года прыйшлося друкаваць у Бабруйску. У далейшым, як і ў 1917 годзе, беларускія дзеячы ў Менску для выдання сваіх лістовак і аб'яў, у тым ліку ўстаўных грамат БНР, карысталіся паслугамі прыватнай друкарні Я. Грынבלата.

Лепей сітуацыя выглядала з выданнем перыёдыкі. У Менску працягвала выходзіць газета «Вольная Беларусь», якую фінансавала Таварыства беларускай культуры⁷. 21 лютага 1918 года выйшаў адзіны менскі нумар беларускай каталіцкай газеты «Крыніца», рэдакцыя якой раней знаходзілася ў Петраградзе⁸. 24 лютага 1918 года ўзнікла Менскае беларускае прадстаўніцтва, якое спрабавала сфарміраваць правацэнтрэўскае крыло ва ўстановах БНР⁹. Прадстаўніцтва пачало выдаваць газету «Беларускі шлях», якая стала ідэалагічным канкурэнтам «Вольнай Беларусі», арыентаванай на «сацыялістычны блок» БНР. Афіцыйным выдаўцом «Беларускага шляху» стала выдавецкае таварыства «Заранка», якое было ўтворана 19 сакавіка 1918 года на чале з А. Прушынскім (Алесем Гаруном), якога 2 лістапада змяніў В. Іваноўскі¹⁰. Адначасова Я. Варонка пачаў выданне рускамоўнай газеты «Белорусская земля», якая павінна была стаць афіцыйным органам НСБ. Яе першы нумар убачыў свет 1 сакавіка 1918 года: былі надрукаваны дакументы выканкама Рады Усебеларускага з'езда, першыя пастановы, загады і аб'явы НСБ, мемарандум беларускага ўрада да прадстаўнікоў нямецкай акупацыйнай адміністрацыі і інш.¹¹

⁷ У. Конан, «Вольная Беларусь» [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 2*, Мінск 1994, с. 353–355.

⁸ М. Могоз, „Krynica”. *Ideologia i przywódcy białoruskiego katolicyzmu*, Białystok 2001, s. 67.

⁹ *Минское белорусское представительство*, «Минский голос» 1918, 27 февраля.

¹⁰ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ), ф. 368, воп. 1, спр. 27, арк. 41–42; У. Конан, «Беларускі шлях» [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 1*, Мінск 1993, с. 459.

¹¹ *Архівы Беларускай...*, с. 159; П. Башко, «Белорусская земля» [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 2*, Мінск 1994, с. 6.

Гэтыя факты адлюстроўваюць даволі сціплыя магчымасці Рады і ўрада БНР ў інфармацыйна-выдавецкай сферы. Народныя сакратары асветы БНР А. Смоліч у сваім лісце да А. Луцкевіча ў Вільню вясной 1918 года канстатаваў: «Дарагі браток! [...] Выдавецтва ў нас слабае. Найбольш – газеты»¹².

У Вільні ў той час дзейнічалі два выдавецтвы: першае, адноўленае ў 1916 годзе В. Ластоўскім, – Беларускае выдавецкае таварыства – займалася пераважна выданнем школьнай літаратуры для беларускіх школ, а другое, якая фінансавалася нямецкай адміністрацыяй, было адказнае ў першую чаргу за выданне газеты «Гоман» і гадавых календароў¹³.

25 сакавіка 1918 года Рада БНР прыняла трэцюю Устаўную грамаду – дэкларацыю аб незалежнасці Беларусі¹⁴. «Лёсы кінутыя! – пісаў з гэтай нагоды М. Доўнар-Запольскі. – Вялікі акт у жыцці нашага народу здзейсніўся: Беларусь абвешчана сваім часовым урадам незалежнай рэспублікай. У кожнага беларуса пры гэтай вестцы радасна заб'ецца сэрца. Безліч трывожных і сьветлых пытанняў прамільгне ў галаве кожнага з нас: ці маем мы права на гэтакі крок, ці ў час гэты крок зроблены й – галоўнае – што чакае нашу Бацькаўшчыну наперадзе?»¹⁵.

3 красавіка 1918 года А. Луцкевіч змясціў у «Гомане» свой артыкул «Будаўненне дзяржаўнага жыцця», у якім разважаў: «Апавяшчэнне незалежнасці Беларусі Актам 25 сакавіка стаўляе на чэрэдзі пытанне: чы маюць беларусы даволі сіл, патрэбных дзеля арганізацыі сваёй асобнай гасударственнасці?»¹⁶.

¹² Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛіМ), ф. 3, воп. 1, спр. 261, арк. 30-30 адв.

¹³ У. Конан, «Гоман» [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т.* Т. 3, Мінск 1996, с. 60–61.

¹⁴ А. Луцкевіч, *Да гісторыі беларускага руху. Выбраныя творы*, укл., прадм., камент. А. Сідарэвіча, Мінск 2003, с. 104–105.

¹⁵ «Вольная Беларусь» 1918, №15, 28 красавіка.

¹⁶ І. Мясешка [А. Луцкевіч], *Будаўненне дзяржаўнага жыцця*, «Гоман» 1918, № 28, 3 красавіка.

На хвалі гэтых настрояў з'явілася неабходнасць наладжвання сувязі паміж двума нацыянальнымі цэнтрамі. Да палітычных і адміністрацыйных перашкод у камунікацыі віленскіх і менскіх дзеячаў, якія чынілі нямецкія вайсковыя ўлады, дадавалася яшчэ і ваенная цэнзура. Так, у пачатку красавіка 1918 года НСБ вымушаны быў прасіць дазвол у нямецкага штатгаўптмана аб публікацыі дастатковым тыражом асобных адбіткаў трэцяй Устаўнай граматы БНР¹⁷. Таксама прыходзілася прасіць дазвол на выданне брашуры А. Луцкевіча «Аб палітычным палажэнні ўсходняе Беларусі», якую ён скончыў пісаць 3 красавіка 1918 года і пераслаў для публікацыі ў Менск (брашура была выдадзена ў друкарні Я. Грынבלата пад грыфам Народнага сакратарыята міжнародных спраў БНР)¹⁸. Адначасова беларускі ўрад дамагаўся ад немцаў дазволіць выданне па-беларуску яшчэ адной газеты¹⁹. У сярэдзіне красавіка 1918 года НСБ звярнуўся да менскага каменданта палкоўніка Франкенберга з просьбай аб выданні на беларускай мове газеты «Менскі вечар»²⁰. У сваім звароце НСБ падкрэсліваў, што ў той самы час, як у горадзе выходзяць два штодзённікі па-руску, а на польскай мове адзін штодзённік і два штотыднёвікі, беларусы вымушаны абмяжоўвацца толькі дзвюма газетамі, якія да таго ж выдае не НСБ, а прыватныя асобы²¹. Пазней, 17 чэрвеня 1918 года, Я. Варонка зноў звярнуўся да нямецкіх улад ад імя Рады БНР, каб усё ж атрымаць дазвол на выданне «ўрадавай» газеты: «Апошні пэрыяд беларускага руху, – пісаў ён, – паставіў беларускіх дзеячаў у неабходнасць як мага поўна і змястоўна асвятляць усе падзеі беларускага жыцця, знаёміць з гістарычным мінулым беларускага руху не толькі беларускую інтэлігенцыю, але і інтэлігенцыю апалячаную ды

¹⁷ НАРБ, ф. 325, воп. 1, спр. 10, арк. 228.

¹⁸ А. І. [А. Луцкевіч], *Усходняя Беларусь. Статыстычныя і гістарычныя матэрыялы*, Менск 1918.

¹⁹ НАРБ, ф. 325, воп. 1, спр. 10, арк. 228а.

²⁰ *Ibidem*, спр. 22, арк. 58–60.

²¹ *Ibidem*, спр. 10, арк. 206.

абруселую, якая зараз імкнецца да нацыянальнага аб'яднання, як ніколі раней. Гэтая неабходнасць зараз узрасла тым больш, што шырокі попыт на беларускую кнігу зусім вычарпаў усе існуючыя запасы з ранейшых часоў, тады як выходзячыя беларускія газеты па характару сваяго выдання не могуць даваць вялікіх гістарычных асьветніцкіх ды эканамічных артыкулаў». Далей Я. Варонка прасіў дазволіць яму выпуск часопіса «Белорусское дело», які планаваў выдаваць на чатырох мовах – па-беларуску, па-руску, па-польску і па-нямецку агульным тыражом тры тысячы экзэмпляраў²².

Трохі пазней з ідэяй выдаваць штотыднёвік «Варта» і тым самым «будзіць нацыянальную сьвядомасьць у стварэнні незалежнай Беларусі» выказаўся В. Захарка²³. Але ўсе гэтыя звароты нямецкія вайсковыя чыноўнікі адхілялі, адзначаючы, што ў Менску ўжо друкуюцца «Беларускі шлях» і «Вольная Беларусь», і рэкамендавалі абмежавацца імі²⁴.

У Я. Варонкі было шмат выдавецкіх праектаў. Прынамсі, ён планаваў выданне ілюстраванага «Беларускага нацыянальнага слоўніка», прымеркаванага да выстаўкі імя Ф. Скарыны. З гэтай мэтай ён заклікаў усіх сьвядомых беларусаў – вучоных, грамадскіх працаўнікоў, палітыкаў, публіцыстаў, паэтаў, фалькларыстаў, тэатралаў, музыкантаў, мастакоў і іншых прадставіць яму свае фотакарткі з кароткай біяграфіяй²⁵. Быў таксама праект выдання «Белай кнігі» – дакументальнага зборніка, які датычыў папярэдняга «пэрыяду барацьбы з народнымі камісарамі Заходняе вобласці» і «прадстаўнікамі польскіх сілаў у Менску»²⁶. Задумваўся і мастацкі альбом, прысвечаны беларускаму нацыянальнаму руху 1917–1918 гадоў, куды павінен быў увайсці цэлы шэраг партрэтаў беларускіх дзеячаў, віды гарадоў, якія маюць гістарычнае значэнне, тыпы на-

²² *Ibidem*, спр. 21, арк. 158.

²³ *Ibidem*, спр. 19, арк. 50.

²⁴ *Ibidem*, спр. 10, арк. 219.

²⁵ *Ibidem*, спр. 19, арк. 54.

²⁶ *Ibidem*, спр. 8, арк. 72, 119–119 адв.

сельніцтва, здымкі гістарычных будынкаў розных гістарычных перыядаў. Рэдакцыя часопіса «Варта» планавала выданне карты БНР у двух фарматах – «у вялікім „насценным” памеры і ў выглядзе паштоўкі» – «з адпаведнымі праўкамі і дапаўненнямі ў тых месцах, дзе „тапографы” расійскай Акадэміі [Генеральнага штаба Узброеных Сіл. – У. Л., А. Ч.] зрабілі прыкрыя памылкі па заходняй ды паўднёвай межах» Беларусі²⁷.

Каб пашырыць інфармацыйную базу аператыўных навін і аналітычных матэрыялаў пры адлюстраванні падзей не толькі ў Беларусі, але і ў Расіі, Украіне, Германіі, Польшчы, Літве і ў цэлым у Еўропе, пры НСБ было арганізавана бюро «вырезок по хранению и классификации материалов заимствованных из белорусских, немецких, польских, еврейских, русских, литовских, украинских, французских и др. газет, журналов и книг»²⁸.

Падчас нямецкай акупацыі геаграфія рынку прэсы ў Менску і іншых беларускіх гарадах істотна пашырылася. Распаўсюджванне савецкай прэсы з усходу было забаронена (яна дастаўлялася падпольна), затое можна было чытаць навіны з газет і часопісаў, якія траплялі сюды з Германіі, а таксама рускія «белыя» (антысавецкія), польскія, літоўскія, украінскія, яўрэйскія (на ідыш і іўрыце) перыядычныя выданні. Паводле даных Беларускага прэс-бюро, нямецкія, польскія і рускія газеты траплялі сюды на другі дзень пасля выхаду дзякуючы г. зв. «кніжным палявым лаўкам». У Менску з’явілася магчымасць набываць і беларускія выданні з Вільні²⁹.

З сярэдзіны 1918 года дзякуючы фінансавай падтрымцы з боку Беларускай гандлёвай палаты ва Украіне становішча беларускага ўрада змянілася ў лепшы бок³⁰. Гэта паўплывала на развіццё беларускага друку не толькі ў Беларусі, але і за яе межамі. Так, у Кіеве ад

²⁷ *Ibidem*, спр. 19, арк. 181–184.

²⁸ *Ibidem*, спр. 8, арк. 73, 75.

²⁹ *Ibidem*, арк. 27–27 адв.

³⁰ Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), f. 582, ap. 2, b. 69, l. 66–66v.

імя мясцовай беларускай дыяспары па-руску выходзіла газета «Белорусское слово». Газета друкавала публіцыстыку М. Доўнар-Запольскага і Я. Хлябцэвіча, Устаўныя граматы БНР, зварот беларусаў-вайскоўцаў, якія знаходзіліся ва Украіне, пратэст Віленскай беларускай рады супраць польскіх прэтэнзій на беларускія землі³¹.

Пераемнікам газеты «Белорусское слово» стала «Белорусское эхо» пад рэдакцыяй А. Мадзалеўскага, якое ставіла на мэце друкаваць «весткі аб будаўніцтве беларускае дзяржавы» і аб дзейнасці беларускіх арганізацый ва Украіне. Газета змясціла паведамленне пра абвяшчэнне незалежнасці БНР, ноту беларускай дэлегацыі аб непрызнанні падпісанага бальшавікамі Брэсцкага міру, афіцыйныя пастановы НСБ, інфармацыю пра дзейнасць Беларускай гандлёвай палаты ў Кіеве і інш. На яе старонках друкаваліся артыкулы М. Доўнар-Запольскага, Я. Хлябцэвіча, А. Цвікевіча, І. Краскоўскага і інш. Быў у газеце і «літаратурны куток». Да лістапада 1918 года выйшлі дзевяць нумароў³².

«Яшчэ адна дзяржава ўзнікла на развалінах былой імператарскай Расіі, — пісаў А. Цвікевіч у выдадзенай у Кіеве брашуры «Краткий очерк возникновения Белорусской Народной Республики». — Яшчэ адзін народ сам, без чужой падказкі ці насілля звонку бярэцца за будаўніцтва сваёй гістарычнай будучыні. Параўноўваючы з іншымі суседзямі, сённяшняе становішча Беларусі адрозніваецца толькі тым, што перад новай дзяржавай ляжаць нашмат большыя цяжкасці, чым перад нейкай іншай новаўтворанай дзяржавай»³³.

Пачын кіеўскіх беларусаў падтрымалі прыхільнікі палітычнай самастойнасці Беларусі, якія падчас Першай сусветнай вайны апынуліся ў Адэсе. Утвораныя там Беларускае нацыянальнае рада

³¹ А. Ліс, «Белорусское слово» [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 6. Кн. 2*, Мінск 2003, с. 342.

³² А. Ліс, А. Шорахаў, «Белорусское эхо» [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 2*, Мінск 1994, с. 8.

³³ А. Цвікевич, *Краткий очерк возникновения Белорусской Народной Республики*, Киев 1918, с. 16.

і культурна-асветная арганізацыя «Беларускі гай», маючы сціплыя фінансавыя магчымасці, здолелі арганізаваць у Адэсе адно сярэдняе вучылішча-камуну, чатыры пачатковыя школы з беларускай мовай навучання, аматарскі тэатр-студыю, а таксама наладзілі выданне ўласнай газеты³⁴.

Рэальна не ацаніўшы ступень сваёй легітымнасці і палітычнага ўплыву, Рада БНР 24 мая 1918 года прыняла нічым не падмацаваны закон аб дзяржаўным статусе беларускай мовы на тэрыторыі Беларусі. Беларускі нацыянальны камітэт у Магілёве ў сваім лісце за 5 чэрвеня 1918 года ў Менск так выказаўся пра гэтае рашэнне: «Вітаючы адраджэнне беларускай народнай мовы і росквіт беларускай літаратуры, паэзіі і мастацтва, камітэт лічыць, што ўвядзенне ў дзяржаўнае справаводства беларускай мовы як абавязковай [з'яўляецца] нясвоечасовым крокам»³⁵.

Тым часам у Менску Народны Сакратарыят БНР паспеў выдаць зборнік вершаў «Матчын дар» Алеся Гаруна, «Песні жалбы» Якуба Коласа, «Бярозку» Ядвігіна Ш., паэму «Тарас на Парнасе», брашуру «Усходняя Беларусь» А. Луцкевіча, зборнік літаратурных твораў з газеты «Вольная Беларусь», «Дзіцячую чытанку» для пачатковых класаў беларускіх школ і інш.³⁶

Вельмі востра адчувалася патрэба ў беларускамоўных школьных падручніках. Прыходзілася выкарыстоўваць даваенныя школьныя чытанкі Цёткі і Якуба Коласа, а таксама школьную літаратуру выдадзеную ў Обер-Осце, што паўлегальна дастаўлялася з Вільні. Сітуацыя палепшылася ўвосень 1918 года, калі немцы скасавалі абмежаванні на эканамічныя і культурныя сувязі паміж Менскам і Вільняй. Пры ўрадзе БНР быў нават створаны маленькі аддзел па падрыхтоўцы школьных падручнікаў, як арыгінальных, так і перакладных.

³⁴ НАРБ, ф. 325, воп. 1, спр. 21, арк. 169–199.

³⁵ БДАМЛіМ, ф. 3, воп. 1, спр. 138, арк. 74.

³⁶ *Ibidem*, спр. 19, арк. 177–178.

Але для выдання падручнікаў у Менску адсутнічала належная выдавецкая база. К. Езавітаў пісаў Я. Варонку ў верасні 1918 года аб прамаруджванні ў выданні часопіса «Варта»: «У горадзе часопіс даўна чакаюць і пачынаюць сумнявацца ў тым, што ён выйдзе»³⁷. Адзін нумар часопіса ўсё ж выйшаў у кастрычніку. Фактычна гэта было адзінае перыядычнае выданне на беларускай мове, якое ўбачыла свет пад грыфам БНР. У нумары былі надрукаваны артыкулы Я. Варонкі, А. Луцкевіча, К. Езавітава, П. Крачэўскага, прысвечаныя пытанням дзяржаўнага будаўніцтва, гаспадарчаму і культурнаму развіццю Беларусі. Тут жа ўпершыню быў змешчаны фотаздымак першага складу НСБ³⁸.

У пачатку снежня 1918 года Чырвоная Армія заняла Менск, і ўрад БНР на чале з А. Луцкевічам пераехаў спачатку ў Вільню, а затым у Гродна. Адначасова Рада БНР вяла перагаворы з Дзяржаўнай радай Літвы (Тарыбай) аб палітычнай падтрымцы і дзяржаўнай прыналежнасці Гродзеншчыны і Беласточчыны. У выніку, ужо ў пачатку снежня 1918 года было створана беларускае прадстаўніцтва ў Тарыбе на чале з В. Ластоўскім, а Я. Варонка стаў міністрам беларускіх спраў у літоўскім урадзе³⁹.

1 снежня 1919 года была абвешчана беларуская савецкая рэспубліка. У гэты ж час у Вільні пачала выходзіць новая беларуская газета «Грамадзянін», орган «левай фракцыі Беларускай сацыялістычнай грамады» (першы нумар выйшаў 14 студзеня 1919 года, пры бальшавіках)⁴⁰. Рэдактарам «Грамадзяніна» з'яўляўся кіраўнік партыі беларускіх эсэраў Т. Грыб, які з аптымізмам сустрэў абвяшчэнне

³⁷ *Ibidem*, арк. 64.

³⁸ А. Каўка, «Варта» [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 2*, Мінск 1994, с. 224.

³⁹ T. Błaszczak, *Białorusini w Republice Litewskiej 1918–1940. Rozprawa doktorska...*, s. 87–91; Э. Гімжаўскас, *Беларускі фактар пры фармаванні літоўскай дзяржавы ў 1915–1923 гг.*, Białystok, Vilnius 2012, с. 92–102; Д. Міхалюк, *op. cit.*, с. 301–310.

⁴⁰ А. Ліс, «Грамадзянін» [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 3*, Мінск 1996, с. 98.

савецкай Беларусі. «Я не за грошы стараўся адваяваць незалежную Беларускую Рэспубліку, – пісаў ён у той час з Вільні невядомаму адрасату, – цяпер яна адваявана, існуе рэальны ўрад, рамкі зроблены, трэба гатаваць партрэт, а партрэтам можа быць толькі культурнага ўзроўню агульнае развіццё нашага народа. [...] Справа палітычная наладжана, незалежнасць Беларусі ў прынцыпе абаронена»⁴¹.

Тым часам, апынуўшыся ў Гродне, што яшчэ заставалася пад немцамі, старшыня Рады Міністраў БНР А. Луцкевіч вырашыў зрабіць стаўку на ўдзел у Парыжскай мірнай канферэнцыі, дзе спадзяваўся дамагчыся прызнання БНР. У гэты час ён займаўся складаннем дыпламатычных мемарандумаў і нот у абарону незалежнасці Беларусі і адначасова рыхтаваў да друку брашуру М. Доўнар-Запольскага «Асновы дзяржаўнасці Беларусі»⁴². Неўзабаве яна выйшла праз аддзел друку Міністэрства беларускіх спраў урада Літвы (МБС). 5 лютага 1919 года Я. Варонка даслаў ліст А. Луцкевічу з падзякай за дапамогу ў выданні брашуры і 10 першых экзэмпляраў. Гэтая кніга выклікала вострую крытыку з боку літоўскага ўрада, калі беларуская дэлегацыя пачала яе распаўсюджваць сярод удзельнікаў мірнай канферэнцыі ў Парыжы⁴³.

Увесну 1919 года ўрад БНР спрабаваў аднавіць сваю інфармацыйна-выдавецкую дзейнасць за кошт сродкаў, атрыманых ад урада Украінскай Народнай Рэспублікі. 1 мая 1919 года ўбачыў свет першы нумар газеты «Зорка» пад рэдакцыяй Аўгенні Аляксюк, а з 30 сакавіка да 18 мая 1919 года ў Гродне выйшла 11 нумароў газеты «Беларусь». «Зорку» фармальна выдаваў гродзенскі Беларускі нацыянальны камітэт, тады як «Беларусь» – Цэнтральная беларуская рада Гродзеншчыны на чале з П. Алексюком, зацверджаным камісарам БНР па Гродзенскай губерні⁴⁴.

⁴¹ Lietuvos mokslo akademijos Vrublevskių biblioteka (LMAVB), f. 21, vnt. 166, l. 3av.

⁴² М. Доунар-Запольскі, *Асновы Дзяржаўнасці Беларусі*, Гродно 1919.

⁴³ LMAVB, f. 21, vnt. 287, l. 25; T. Błaszczak, *op. cit.*, s. 117.

⁴⁴ А. Пяткевіч, «Беларусь» [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 3*, Мінск 1996, с. 486.

Тагачасны міністр унутраных спраў БНР Кузьма Цярэшчанка пісаў у справаздачы: «Нягледзячы на недахват газэтных працаўнікоў першыя дзевяць нумароў „Беларусі” былі добрыя, але апошнія нумары зьявіліся ніжэй уселякай крытыкі – гэта ўжо абмылка пана камісара Алексюка, які замест сваёй працы пачаў працу ў зносінах с польскім урадам без майго ведама і згоды. Газэты „Зорка” выйшла ўсяго 2 нумары, пасля чаго была зачыненая за бязвінную саўсім стацыю аб паляках...»⁴⁵.

У сярэдзіне чэрвеня 1919 года ў Гродна прыехаў Т. Грыб, які разам з М. Маркевічам, Я. Чарапуком і П. Мядзёлкай пачаў выдаваць ад імя Цэнтральнай беларускай рады Гродзеншчыны газету «Родны край». Але фактычна яна з’яўлялася выданнем партыі беларускіх эсэраў. «У Горадзеншчыне ўзняўся сільны антыпольскі рух, – паведамляў У. Крынскі, – які ўзначальвала партыя беларускіх рэвалюцыйных сацыялістаў. Сюды пераехаў адзін зь лідэраў гэтае партыі Тамаш Грыб і тут пачала выдавацца іхняя газэта „Родны Край”. Эсэраўская ідэалёгія [...] знайшла тут шмат прыхільнікаў, і ад гэтага часу Горадня сталася адным з мацнейшых цэнтраў гэтага руху»⁴⁶.

Рэдакцыя газеты знаходзілася ў памяшканні Цэнтральнай беларускай рады Гродзеншчыны, якую эсэры выкарыстоўвалі ў якасці прыкрыцця сваёй палітычнай агітацыі. «Кожны вечар [...], – згадвала П. Мядзёлка, – народу, асабліва моладзі, збіралася шмат. Хто прыходзіў пачытаць газеты і часопісы, хто на рэпетыцыі, а хто проста спаткацца з людзьмі, пагутарыць. Амаль кожную нядзелу ў кніжнай зале наладжваліся танцы...»⁴⁷.

Газета «Родны край» змяшчала інфармацыю пра культурна-асветнае жыццё Гродна, гісторыю краю, карэспандэнцыі з месцаў. Канфлікт з польскімі ўладамі выклікаў надрукаваны ў пятым ну-

⁴⁵ НАРБ, ф. 325, воп. 1, спр. 22, арк. 58–60.

⁴⁶ У. Крынскі, *Адраджэнскі рух у Горадзеншчыне*, «Новая дарога» 1942, № 28, 4 кастрычніка, с. 4.

⁴⁷ П. Мядзёлка, *Сцежкамі жыцця*, «Полымя» 1993, № 5, с. 190.

мары «Роднага краю» артыкул Я. Чарапука пад назвай «Правам ці мячом» з заклікам «руйнаваць гнёзда двухглавых і адноглавых арлоў» на беларускай зямлі⁴⁸. У адказ мясцовыя польскія арганізацыі выдалі адозву з пратэстам, а адна з польскіх газет, перадрукаваўшы гэты артыкул, звярнулася да пракуратуры з патрабаваннем закрыць «Родны край». У выніку, 20 ліпеня 1919 года былі арыштаваны сябры рэдакцыі П. Мядзёлка, К. Салошык, А. Фохт і Я. Натусевіч. Адначасова ў Вільні быў зняволены Т. Грыб, пазней пераведзены ў гродзенскую турму⁴⁹.

Пазней М. Краўцоў у менскай газеце «Звон» выступіў з вострай крытыкай беларускіх эсэраў. «Адна з палітычных групіровак, – пісаў ён у артыкуле «Палітычная няспеласць», – выдаючы ў Горадні беларускую газету «Родны край», змясціла ў ёй артыкул, які праўдзівей было б назваць бунтарскаю адозваю, разлічаную на пэўны палітычны шумок ды толькі таго. Але вышла куды горш, як думалі [...] палітычныя камедыянты. Улада, прыкрыўшы газету, прыкрыла разам [...] і ўсю работу зарганізаваных у Горадні беларусаў... Чаму за імпат дwoch юнакоў павінны адказ трымаці ўсе нашыя арганізацыі Горадзеншчыны?.. Майце грамадзянскую адвагу і палітычны такт рызыкаваць толькі працаю сваёй партыі і яе імем, а ўсяго беларускага руху пад рэпрэсіі не падстаўляйце»⁵⁰.

Тым часам урад БНР спрабаваў наладзіць выданне беларускай літаратуры на беларускай тэрыторыі, занятай улетку 1919 года польскімі войскамі. Паводле К. Цярэшчанкі, у пачатку 1919 года ўрад БНР стаў галоўным спонсарам Беларускага выдавецкага таварыства ў Вільні (увесну таго ж года БВТ атрымлівала фінансавыя субсідыі ад мясцовай савецкай улады). «Выдавецкае таварыства ў гэты час, – пісаў К. Цярэшчанка, – мае каля 50 000 марак грошэй

⁴⁸ «Родны край» 1919, № 5, 7 кастрычніка, с. 1; А. Ліс, «Родны край» [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т.* Т. 6. Кн. 1, Мінск 2001, с. 118–119.

⁴⁹ „Echo” 1919, № 150; П. Мядзёлка, *op. cit.*, с. 135–137, 190.

⁵⁰ «Звон» 1919, № 4, 1 верасня.

і больш чым на 150 000 марак паперы. Прамой грашовай падмогі Выдавецкаму таварыству не патрэбна, але ўкосвенная вельмі важна; яна павінна выражацца ў закупкі дзеля школ і бібліятэк кніг, выдаваемых таварыствам. Я лічыў бы важным, калі б Рада Міністраў асыгнавала не менш 15 000 мар. на штомесячную закупку кніг для школ і бібліятэк. Бібліятэкі патрэбны пры школах, коопэратывах, цэрквах, касцелах і ў нацыянальных гуртках»⁵¹.

Адносна віленскай газеты «Беларуская думка» К. Цярэшчанка пісаў: «Лічучы з налічнасцю пэрсаналю, здольнага працаваць у газэце і з патрэбнасцю сур'ёзнай газеты дзеля дзяржаўнай справы, – абавязкова, што яна зрабілася штодзённай. Гэта справа разглядалася у Вільні сярод адпаведных кругоў і там прыйшлі да такога ж пераканання. Да таго часу, пакуль не будзе добра наладжэна добрая камунікацыя то вядома газэта будзе даваць дэфіцыт»⁵².

Адначасова з тым, як з'яўляюцца чарговыя беларускія выданні, асабліваю вастрыню набывае пытанне іх распаўсюджвання. У сярэдзіне студзеня 1919 года А. Смоліч пісаў да А. Луцкевіча з Украіны: «Прышліце як мага больш сюды якаснай літаратуры – асабліва вучэбнікаў – усіх па 1 экзэмпляру і матэрыялы да друку і перадруку. Здаецца распачнём выдавецтва»⁵³. Віленскае выдавецтва «Веда» ў верасні 1919 года планавала даслаць у Менск 3000 экзэмпляраў лемантара «Зорка», 1000 – «Роднага краю», 400 – «Географіі Беларусі», 500 – «Расейска-беларускага слоўніка» і інш.⁵⁴ Ужо ў канцы 1919 года на станцыі Вежбалова (цяпер Virbalis, Vilkaviškio rajonas, Літва) літоўцы арыштавалі беларускіх кур'ераў, у якіх канфіскавалі некалькі карт БНР і беларускую літаратуру. Частка карт была адрасавана міністру беларускіх спраў урада

⁵¹ НАРБ, ф. 325, воп. 1, спр. 22, арк. 58–60.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ LMAVB, f. 21, vnt. 287, l. 24v.

⁵⁴ БДАМЛіМ, ф. 3, воп. 1, спр. 34, арк. 11.

Літвы Я. Варонку, што выклікала скандал і абвінавачванне апошняга ў здрадзе літоўскай дзяржаве⁵⁵.

Разам з тым, МБС працягвала актыўную інфармацыйна-выдавецкую дзейнасць. Яшчэ ў кастрычніку 1919 года пачаў выходзіць «Часопісь Міністэрства Беларускіх Спраў». Тады ж было закладзена Таварыства імя Ф. Скарыны, кіраўніком і галоўным арганізатарам якога выступаў Я. Варонка. Адным з вынікаў працы таварыства стала публікацыя кнігі К. Езавітава на рускай мове «Белорусы и поляки: документы и факты из истории оккупации Белоруссии поляками в 1918 и 1919 гг.». Галоўнай мэтай кнігі было паказаць сутнасць акупацыйнай палітыкі Польшчы на тэрыторыі Беларусі. Першапачаткова ў прапагандысцкіх мэтах яе планавалася выдаць на рускай, польскай, беларускай, літоўскай, французскай, нямецкай і англійскай мовах агульным тыражом 10 тысяч экзэмпляраў. Аднак у выніку фінансавых праблем было надрукавана толькі тры тысячы экзэмпляраў па-руску⁵⁶. Яшчэ адной важнай падзеяй стаў выхад брашур Я. Варонкі «Белорусский вопрос к моменту Версальской мирной конференции» і «Беларускі рух ад 1917 да 1920 году: кароткі агляд». Праўда, калі другую працу можна далучыць да беларускай прапаганды, дык у першай Я. Варонка выступаў з пазіцыі літоўскай дзяржаўнасці, выразна адзначаючы, што тэрыторыя заходняй Беларусі належыць Літве⁵⁷.

Тым часам урад БНР не пераставаў шукаць новыя магчымасці для разгортвання беларускай выдавецкай справы. Ужо 15 ліпеня

⁵⁵ T. Błaszczak, *op. cit.*, s. 122.

⁵⁶ К. Езовитов, *Белорусы и поляки. Документы и факты из истории оккупации Белоруссии поляками в 1918 и 1919 гг.*, Ковна 1919; T. Błaszczak, *op. cit.*, s. 120–121.

⁵⁷ И. Воронко, *Белорусский вопрос к моменту Версальской мирной конференции*, Ковно 1919; Я. Варонка, *Беларускі рух ад 1917 да 1920 году: кароткі агляд*, Коўна 1920. «Выключэннем на фоне ўсёй палітычна-прапагандысцкай літаратуры, што выдавалася ў Каўнасе Таварыствам Францыска Скарыны, – піша Т. Блашчак, – з’яўляецца ананімная паэма «Тарас Паляшук» (больш вядомая пад арыгінальнай назвай «Тарас на Парнасе»))» (T. Błaszczak, *op. cit.*, s. 120–121).

1919 года ў Вільні адбылося арганізацыйнае пасяджэнне новага выдавецкага таварыства «Крыніца». У склад заснавальнікаў увайшлі А. Смоліч, Б. Тарашкевіч, В. Ластоўскі, Я. Станкевіч і М. Гарэцкі. У часовы прэзідыум таварыства ўвайшлі К. Дуж-Душэўскі, Б. Тарашкевіч і М. Гарэцкі. Перад новай установай стаяла задача выдаць беларускія падручнікі. Рэдакцыя набыла рукапісы «Расейска-беларускага слоўніка» М. Гарэцкага, «Дзіцячых гульніяў» і «Роднага краю» Л. Чарняўскай (жонкі М. Гарэцкага). Акрамя таго, было запланавана другое выданне «Беларускай граматыкі для школ» Б. Тарашкевіча⁵⁸.

У сярэдзіне верасня 1919 года таварыства «Крыніца» змяніла назву на «Веда». Яго ўзначаліў Я. Станкевіч, які ахвяраваў на яго развіццё ўласныя 7,5 тысяч польскіх марак. Былі выдадзены «Геаграфія Беларусі» А. Смоліча, другая частка матэматычнага «Задачніка» Р. Юрэвіча, «Зорка» Аляксандры Смоліч, «Беларуская граматыка для школ» Б. Тарашкевіча і карта Беларусі⁵⁹. 21 верасня 1919 года адбылася сустрэча кіраўніцтва выдавецтва са старшынёй урада БНР А. Луцкевічам, які прыехаў у Вільню. Вынікам сустрэчы стала рашэнне аб'яднаць разам Беларускае выдавецкае таварыства і «Веду» ў адно кааператыўнае Беларускае выдавецкае таварыства⁶⁰.

Заняцце палякамі Менска ў жніўні 1919 года стала паваротным момантам у беларускай выдавецкай справе. 10 жніўня 1919 года на агульным сходзе менскага беларускага актыву быў утвораны Часовы Беларускі нацыянальны камітэт (ЧБНК)⁶¹. Яго першым старшынёй быў абраны А. Прушынскі (Алесь Гарун), аднак ужо неўзабаве яго змяніў міністр унутраных спраў БНР К. Цярэшчанка⁶².

Шмат намаганняў кіраўніцтва ЧБНК скіроўвала на беларусізацыю навучальных устаноў, заснаванне культурна-асветных і ма-

⁵⁸ БДАМЛіМ, ф. 3, воп. 1, спр. 34, арк. 7, 9, 10.

⁵⁹ *Ibidem*, арк. 11.

⁶⁰ *Ibidem*, арк. 15.

⁶¹ НАРБ, ф. 368, воп. 1, спр. 24, арк. 1–1 адв.

⁶² *Ibidem*, арк. 7.

ладзёжных гурткоў, развіццё кааператываў і сельскагаспадарчых таварыстваў, пашырэнне беларускай прэсы ў правінцыі. Дзякуючы ЧБНК у Менску былі заснаваны новыя газеты і часопісы: «Звон», «Беларусь», «Беларускае жыццё» (Вільня, Менск), «Рунь», а таксама выйшлі два нумары сліскай «Нашай каляіны». Да камітэта перайшла менская земская друкарня.

У пачатку 1920 года А. Луцкевіч пад псеўданімам Веслаў Каліноўскі выдаў па-польску брашуру «Усходняе пытанне і Беларусь»⁶³. У самой кнізе разглядалася ўсяго адно пытанне: «Якую пазіцыю павінна заняць вольная Польшча да дзяржаватворнай працы беларускага народа?»⁶⁴. А. Луцкевіч лічыў, што «Польская дзяржава, як дзяржава, безумоўна зацікаўлена ў стварэнні беларускай дзяржаўнасці і аддзяленні Беларусі ад Расіі. Ніякі кампраміс з Расіяй коштам Беларусі не ратуе ад небяспечнай сітуацыі, якая ўзнікае ў выніку падзелу гэтага краю». Прэм'ер-міністр БНР разлічваў на тое, што яму ўдасца сыграць на амбіцыях кіраўніка Польшчы Ю. Пілсудскага: «Цяжкасць, якая тут з'яўляецца, гэта ўзгадненне беларускага дзяржаўнага будаўніцтва з падобным будаўніцтвам літоўскім. З гэтага пункту гледжання беларусы вельмі ясна і неаднаразова заяўлялі пра сваё жаданне супрацоўнічаць з літоўскім народам у кірунку адраджэння дуалістычнага Вялікага Княства Літоўскага. І саюз з Польшчай пры падтрымцы аднолькава зацікаўленых у рэалізацыі гэтай канцэпцыі мясцовых палякаў і жыдоў у значнай меры паскорыў бы вырашэнне праблемы „Вялікай Літвы”». А далей, праз Беларусь, Польшча ўстанавіла б шчыльны кантакт з Латвіяй і Эстоніяй. А далей, пад уплывам беларускай акцыі, паскорыўся б паварот да Польшчы, які ўжо выразна адзначаецца ва Украіне, што дало б сур'ёзныя вынікі ў кірунку вырашэння Польшчай усходняга пытання. Вядома, што палітыка Украіны і палітыка Беларусі заўсёды мелі шмат супольных пунктаў і ўзаемна адна на адну

⁶³ А. Сідарэвіч, *Прадказаньні Антона Луцкевіча*, „Arche” 2009, № 3, с. 439–442.

⁶⁴ А. Луцкевіч, *Усходняе пытанне і Беларусь*, „Arche” 2009, № 3, с. 448.

ўплывалі і ўплываюць». Заставалася толькі высветліць, што на гэта ўсё скажа Масква. Тут А. Луцкевіч быў катэгарычны: «Незадаволенасць Расіі?! Польская дзяржава павінна баяцца Расіі, адноўленай у граніцах 1914 г. – без кангрэсвай Польшчы. Расія без Балтыкі, без Беларусі, без Украіны не запалохае нікога – тым больш, калі з гэтых адасобленых зямель узнікне моцны, звязаны супольнасцю інтарэсаў комплекс дзяржаў». Вывад, да якога прыходзіў аўтар, гучаў як дыпламатычная прапанова: «Трэба дзейсна падтрымаць беларускае дзяржаўнае будаўніцтва і нацыянальна-культурную працу з тым слушным перакананнем, што Беларусь пойдзе плячо ў плячо з тым, хто ў вырашальны момант дасць ёй дапамогу»⁶⁵. Аднак праблема была якраз у тым, што далёка не ўсё ва ўнутранай палітыцы Польшчы адносна беларусаў залежала ад Ю. Пілсудскага. І сам кіраўнік польскай дзяржавы быў далёкі ад шчырасці ў беларускім пытанні.

Далейшая рэарганізацыя і пашырэнне беларускай выдавецкай справы спынілася ў сувязі з расколам Рады БНР, які адбыўся ў снежні 1919 года. Тым не менш, у гэтым годзе беларускімі выдавецтвамі былі выпушчаны 11 выданняў: «Дзядзька Якуб» Ф. Аляхновіча, праграма і статут Беларускай народнай партыі, кніжка для чытання «Родны край» Л. Гарэцкай, «Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік» М. Гарэцкага, «Зорка» Аляксандры Смоліч, новае выданне «Беларускай граматыкі для школ» Б. Тарашкевіча, два календары – «Крыніца» і «Наша хата»⁶⁶. 20 сакавіка 1920 года ў Менску быў падпісаны беларуска-польскі дагавор, які сярод іншага прадугледжваў фінансаванне польскім бокам выдання падручнікаў для беларускіх школ⁶⁷.

⁶⁵ *Ibidem*, с. 448–450.

⁶⁶ LMAVB, f. 79, vnt. 868, l. 3–3v.

⁶⁷ *Документы и материалы по истории советско-польских отношений*. Т. II (ноябрь 1918 г. – апрель 1920 г.), Москва 1964, с. 610–612; K. Gomołka, *Rozmowy polsko-białoruskie*, „Dzieje Najnowsze. Kwartalnik poświęcony historii XX wieku” 1988, r. 20, z. 1, s. 8–9.

2 кастрычніка 1920 года ў Гродне пачала выходзіць газета «Беларускае слова», рэдактарам якой быў В. Адамовіч-малодшы, больш вядомы як атаман Дзяргач⁶⁸. «Наша мэта ясная, – абвясціла «Беларускае слова» ў сваім першым нумары, – нашыя шляхі – простыя. Мы будзем змагацца, як ужо з даўніх часоў змагаецца лепшая частка беларускай інтэлігенцыі, за незалежнасць Беларусі... Мы ведаем, што ўжо хутка Беларусь станецца запраўды незалежнай... Дэмакратычная Польшча, напісаўшы на штандары сваім імё і ідэю Пілсудскага, чынна паможа Беларусі здабыць незалежнасць»⁶⁹.

У гэты самы час Беларускі палітычны камітэт (БПК) выдаваў газету «Зьвязтун», якая павінна была стаць ідэалагічным рупарам войска генерала С. Булак-Балаховіча падчас палескага паходу. На старонках газеты з'явіўся шэраг публічных заяў, як, напрыклад, адозва камітэта «Да жыхароў краю»⁷⁰. Іншая адозва, да яўрэйскага насельніцтва, заклікала да агульнай працы ў імё Беларусі і абяцала прыцягнуць да адказнасці ўсіх вінаватых у пагромах⁷¹. А ўжо 16 лістапада 1920 года ў Мазыры БПК абвясціў генерала С. Булак-Балаховіча «начальнікам» беларускай дзяржавы. У сваю чаргу, генерал выступіў з заяваю аб непрызнанні існуючых органаў БНР і абвясціў аб стварэнні новага ўрада на чале з В. Адамовічам-старэйшым. Галоўныя пастулаты новага палітычнага ўтварэння зводзіліся да барацьбы за незалежнасць Беларусі, склікання ўстаноўчага сходу і стварэння беларускай дзяржавы ў цесным саюзе з Польшчай, пры апоры на краіны Антанты⁷².

⁶⁸ Больш падрабязна гл.: А. Пашкевіч, А. Чарнякевіч, *Невядомыя старонкі біяграфіі В. Адамовіча, ці Да гісторыі палітычнага авантурызму ў беларускім нацыянальным руху* [у:] *Берасцейскі хранограф. Зборнік навуковых прац*. Вып. 4, Брэст 2004, с. 314–334;

⁶⁹ «Беларускае слова» 1920, № 1, с. 1.

⁷⁰ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), TSK, t. 99, k. 8.

⁷¹ *Ibidem*, k. 9.

⁷² LCVA, f. 22, ap. 1, b. 56, l. 41v.

Кіраўніцтва БНР сустрэла гэтыя навіны негатыўна. Тым не менш, навіны з фронту, дзе вёў баі С. Булак-Балаховіч, перадрукоўвалі ў беларускіх выданнях амаль без каментарыяў⁷³. Неўзабаве, аднак, сітуацыя змянілася, і віленская газета «Наша ніва», якая перад гэтым размяшчала паведамленні пра наступ «народнай арміі», выступіла з нататкай зусім супрацьлеглага зместу: «У Вільні атрымана жменя адозваў і улётак арміі С. Булак-Балаховіча па-беларуску. Усё гэта робіць даволі мізэрнае ўражаньне. „Зьвястун” – „Білетэнь Беларускага палітычнага камітэту пры Народнае арміі генерала Булак-Балаховіча” – гэта лісток на адной странічцы, напісаны даволі падазрыцельнай з боку беларускасьці мовай. І ўсюды – адно толькі ўвасхваленьне „Вялікага Правадыра Бацькі Булак-Балаховіча” ў форме ня зусім прыстойнай. Да штабу Балаховіча езьдзілі некалькі маладых беларускіх афіцэраў, але вельмі хутка вярнуліся адтуль. „Беларускасьць арміі Балаховіча, – кажуць, – гэта толькі форма, пад якой хаваецца чыстая маскоўшчына”. Дый склад палітычнага камітэту з панам Аляксюком на чале ня можа вызваць даверыя беларускага грамадзянства. Паводле тых жа афіцэраў, спробы палітычнага камітэту здэзержаваць „балахоўцаў” ад рабункаў спакойнага насяленьня даюць мала карысьці: „балахоўцаў” вельмі трудна перарабіць, – і дзе яны прайдуць, там, як кажуць, і „травы не расьце”. Наагул, прыглядзеўшыся да ўсяе „балахоўшчыны”, беларускія афіцэры расчараваліся ўва ўсім гэтым прадпрыемстве і ня суляць яму ўдачы на даўжэйшы час...»⁷⁴. Яшчэ больш вострай аказалася заява Беларускага прэс-бюро ў Каўнасе, у якой адзначалася, што дзейнасць самазваных «прадстаўнікоў незалежнай Беларусі», якія запрашаюць ад імя народа «доблесныя расейскія войскі», не мае нічога агульнага з беларускім грамадствам⁷⁵.

⁷³ «Наша ніва» 1920, № 5, 22 лістапада, с. 2.

⁷⁴ «Наша ніва» 1920, № 6, 29 лістапада, с. 1.

⁷⁵ „Przymierze” 1920, № 14, 14 listopada, s. 16.

Тым часам у Вільні з’явіўся цэлы шэраг беларускамоўных перыядычных выданняў, заснавальнікі якіх пачалі паміж сабой вострую палітычную барацьбу. У канцы 1920 года быў зменены статут Беларускага выдавецкага таварыства, а яго праўленне пераабрана. 13 кастрычніка старшынёй БВТ стаў В. Іваноўскі, у склад праўлення ўвайшлі М. Кахановіч (віцэ-старшыня), А. Станкевіч, М. Гарэцкі, Б. Тарашкевіч, Ф. Умястоўскі і Г. Багдановіч⁷⁶. Аднак ужо на агульным сходзе 17 кастрычніка кіраўніцтва арганізацыі зноў змянілася. На гэты раз старшынёй выдавецтва стаў М. Гарэцкі, яго намеснікам А. Луцкевіч, а скарбнікам А. Станкевіч. В. Іваноўскі і Б. Тарашкевіч былі абраны ў рэвізійную камісію. Загадчыкам рэдакцыйна-выдавецкай часткі быў прызначаны Я. Станкевіч. Пры гэтым было выказана пажаданне, каб «рукапісы з прынцыповага боку, а таксама і важнейшую тэрміналегію разглядала адмысловая камісія», а пасля зацвярджаў старшыня. Адначасова было вырашана кнігарню таварыства здаць у арэнду Э. Будзьку⁷⁷. 19 кастрычніка 1920 года было прынята рашэнне аб юрыдычным скасаванні выдавецтва «Веда» («Крыніца»), якое ўжо не дзейнічала, і аб перадачы яго маёмасці рэарганізаванаму БВТ⁷⁸.

Старой праблемай беларускай выдавецкай справы заставаўся брак новых высакаякасных рукапісаў, што прымушала выдаўцоў перавыдаваць ранейшую літаратуру. У пачатку верасня 1921 года Аляксандра Смоліч пісала, звяртаючыся да БВТ: «Напісаныя мною кніжкі – лемантар „Зорка” і чытаньне да яго ўжо некалькі разоў перавыданы рознымі выдавецкімі фірмамі, пры чым ні адна з іх нават не патурбавалася паведаміць мяне аб гэтым. З гэтай прычыны апошняе выданьне лемантара мае ў сабе тыя ж памылкі, што былі і ў першым выданьні і той самы правапіс, якім друкаваліся кніжкі да выхаду ў сьвет граматыкі Тарашкевіча. Уважаючы, што ў такім

⁷⁶ БДАМЛіМ, ф. 3, воп. 1, спр. 34, арк. 5.

⁷⁷ *Ibidem*, арк. 17.

⁷⁸ *Ibidem*, арк. 12.

відзе лемантар не павінен быць ужываны ў школах, катэгарычна прашу спыніць далейшае выдаваньне кніжкі з старых матрыц. Разам з гэтым паведамляю, што лемантар мною перагледжаны на нова і папраўлены згодна з досьледамі маеі школьнай практыкі. Выдаўцу новых выданьняў лемантара я маю паставіць пэўныя варункі, аб якіх, калі зацікавіцеся, магу паведаміць асобна»⁷⁹.

Тым часам урад БНР ужо больш за год функцыянаваў на эміграцыі і быў вымушаны шукаць новыя фінансавыя сродкі для працягу сваёй дзейнасці. Яшчэ ў сярэдзіне 1919 года пры дыпламатычнай місіі БНР у Берліне была заснавана Беларуская служба друку і тэлеграфнай інфармацыі, якая двойчы на тыдзень выпускала інфармацыйныя бюлетэні з адлюстраваннем праблем Беларусі (першы інфармацыйны бюлетэнь убачыў свет у чэрвені 1919 года). Паводле Л. Зайца, нямецкая афіцыйная і неафіцыйная прэса выяўляла цікавасць да праблем Беларусі, беларусаў ахвотна запрашалі чытаць лекцыі і даклады, у якіх закраналася адпаведная праблематыка. Прэс-бюро пры дыпламатычнай місіі БНР у Берліне падтрымлівала кантакты з афіцыйным выдавецтвам Вольфа, забяспечвала інфармацыяй МЗС Германіі і афіцыйнае агенцтва «Прэсэ-Вартэ». А. Луцкевіч асабіста накіроўваў артыкулы і нататкі пра Беларусь у нямецкія газеты і часопісы, садзейнічаў выпуску на нямецкай мове кніг, якія змяшчалі інфармацыю пра Беларусь, яе гісторыю, культуру, эканамічнае развіццё. Першая кніга падобнага роду была выпушчана ў Берліне пад рэдакцыяй В. Егера ў выдавецтве Karl Curtius⁸⁰. Неўзабаве ў Германіі былі выдадзены палітычны нарыс А. Цвікевіча «Беларусь», паштоўкі з гербамі беларускіх ваяводстваў і карта з абазначэннем этнаграфічных граніц Беларусі⁸¹. Акрамя таго, у берлінскай друкарні

⁷⁹ LMAVB, f. 21, vnt. 554, l. 1.

⁸⁰ W. Jäger, *Weissruthenien*, Berlin 1919.

⁸¹ А. Тихомиров, *Проблема белорусско-германских отношений в 1914–1922 гг.*, «Белорусский журнал международного права и международных отношений» 2002, № 4, с. 41–42.

Ю. Галеўскага былі надрукаваны ў значнай колькасці дыпламатычныя пашпарты БНР⁸².

На 1920 г. шэфам Беларускага прэс-бюро ў Берліне з'яўляўся Л. Заяц, а дарадчыкам па пытаннях прэсы Валянцін фон Дытман. Прэс-бюро адзін-два разы на тыдзень выпускала свае інфармацыйныя бюлетэні па-нямецку, у якіх змяшчала галоўныя навіны пра Беларусь. Таксама ўдалося наладзіць сувязь з некаторымі тэлеграфнымі агенцтвамі: нямецкім – Вольфа, літоўскім – Elta і іншымі. Прэс-служба берлінскай місіі БНР рыхтавала для беларускага ўрада ў Каўнасе агляды замежнай прэсы, якая дасылалася з Берліна, Капенгагена і іншых еўрапейскіх гарадоў, дзе знаходзіліся беларускія замежныя прадстаўніцтвы. У верасні 1921 года было адкрыта Беларускае прэс-бюро ў Данцыгу, якое ўзначаліў Ісак Лур'е. Прыкладна тады ж Я. Варонка і Я. Чарапук заснавалі Беларускае прэс-бюро ў Чыкага (ЗША).

Былі зроблены спробы і беларусамі Латвіі наладзіць выдавецкую дзейнасць. У сакавіку 1920 года выйшаў адзіны нумар літаратурна-грамадскага часопіса «На чужыне» рыжскага аддзела Беларускага культурна-асветнага таварыства «Бацькаўшчына», рэдактарам якога быў Р. Казячы. Галоўнай мэтай новага выдання з'яўлялася *«згуртаваць усе беларускія сілы, працуючыя за мяжой»*. У выданні былі змешчаны партрэты беларускіх дзеячаў, вершы, некаторыя з якіх прыпісваліся С. Булак-Балаховічу. Быў таксама змешчаны тэкст з нотамі беларускай марсельезы «Адвеку мы спалі». Праўда, неўзабаве на загад міністра ўнутраных спраў Латвіі часопіс быў забаронены. Нагодой стала карта Беларусі, надрукаваная на вокладцы, якая ўключала і частку тэрыторыі Латвійскай Рэспублікі⁸³.

Яшчэ адным выдавецкім праектам урада БНР стаў выпуск паштовых марак г. зв. Асобнага атрада БНР. Яшчэ ў канцы жніўня

⁸² Д. Міхалюк, *op. cit.*, с. 246.

⁸³ *Архівы Беларускай...*, с. 500; Д. Міхалюк, *op. cit.*, с. 406; В. Герасімаў, «На чужыне» [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 5, Мінск 1999, с. 253.*

1919 года Рада Народных Міністраў БНР зацвердзіла прапанову міністра беларускіх спраў урада Літвы Я. Варонкі аб выпуску «дзержаўных беларускіх пачтовых і гэрбавых марак». За права выпуску марак ён павінен быў заплаціць дзяржаўнаму скарбу «50% нарыцацельнай цаны праданых марак». Фактычна, гэта азначала перадачу канцэсіі прыватнай асобе, аднак беларускі бок пакідаў за сабою магчымасць выкупіць пазней гэта права⁸⁴. Пагаршэнне беларуска-літоўскіх адносін, аднак, не дазволіла рэалізаваць гэты праект. Замест гэтага беларускія маркі выдаў К. Езавітаў, плануючы такім чынам атрымаць сродкі на фарміраванне беларускіх вайсковых часцей. Яму нават удалося правесці гашэнне значнай часткі гэтых марак у паштовай канторы ў Марыенбургу (Алукснэ), і яны пэўны час знаходзіліся ў паштовым абароце на тэрыторыі Латвіі. Пазней К. Езавітаў здолеў зацікавіць беларускімі маркамі еўрапейскіх філатэлістаў і нават выслаў пробную партыю ў Берлін⁸⁵.

Пасля падпісання ў канцы 1920 года пагаднення паміж урадамі БНР і Літвы беларуская інфармацыйна-выдавецкая дзейнасць у Каўнасе актывізавалася. Тут з'явілася Беларускае прэс-бюро, якое пачало выдаваць «Бюлетэнь Беларускага Прэс-Бюро ў Коўне». На чале бюро ў розны час стаялі К. Дуж-Душэўскі, А. Аўсянік, І. Лур'е і А. Валковіч. Толькі ў 1921 годзе выйшла 160 нумароў бюлетэня, які высылаўся ў розныя краіны (налічвалася да 70 карэспандэнтаў і падпісчыкаў, сярод якіх выдавецтвы, тэлеграфныя агенцтвы, прыватныя асобы). Аднак пазней колькасць нумароў, як і колькасць атрымальнікаў бюлетэня значна скарацілася. Апошнія яго шэсць выпускаў пабачылі свет у 1924 годзе⁸⁶.

⁸⁴ *Архівы Беларускай...*, с. 418.

⁸⁵ Л. Карповіч, *Беларуская паштовая марка: ад вытокаў да эміграцыі*, «Запісы Беларускага інстытуту навукі й мастацтва» 2013, № 36, с. 90–99; В. Батиевский, *Марки и полевая почта «Асобнага атрада БНР»* [online], http://mirmarok.ru/prim/view_article/732 [доступ: 14.11.2016].

⁸⁶ T. Błaszczak, *op. cit.*, s. 194–196.

Асеўшы ў Каўнасе, загранічны камітэт Беларускай партыі эсэраў з канца 1920 года пры дапамозе літоўскіх сацыял-дэмакратаў хутка наладзіў выданне антыпольскай літаратуры для перапраўкі яе ў падкантрольную палякам Сярэдняю Літву. Паўліна Мядзёлка, у той час жонка лідара беларускіх эсэраў Т. Грыба, пазней успамінала: «У Каўнасе хутка знайшлася праца для мяне. Тамаш ужо завязаў зносіны з сацыял-дэмакратычнымі коламі літоўскіх дзеячаў. Пры матэрыяльнай дапамозе, арганізаванай прафесарам Жэмайцісам, мы з Тамашам заняліся выданнем агітацыйна-прапагандысцкай літаратуры, накіраванай супраць польска-панскіх акупантаў у Заходняй Беларусі. Друкаваліся невялікія брашуркі з самымі бязвіннымі загалоўкамі, якія зусім не адпавядалі зместу гэтых брашур. А каб яшчэ больш замыліць вока польскіх жандараў, на адваротным баку вокладкі друкавалі на польскай мове: „*Za pozwoleniem cenzury wojkowej*”».

Напярэдадні выбараў у Сейм Сярэдняй Літвы ў 1921 годзе МБС выдала шэраг антыпольскіх прапагандысцкіх брашур: «Народны прыгавор», «Вышэй галаву беларускія сяляне», «Расейска-польскі баль і беларускае пахмелье», «Чаму-ж усыхаюць кветачкі польскія на гною беларуска-літоўскім?», «Ад мора да мора», «Зямлі беларускаму сялянству», «Чаму-ж ты маўчыш, кабета сялянская?», «Хто вінаваты?», «Стыдна маўчаць», «Прэч рукі ад нашай зямлі», «Спэкулянты беларускай душой», «Наша крыўда» і адозву «Да лепшых сыноў польскай нацыі». Аднак у 1922 годзе фінансаванне з боку літоўцаў значна скарацілася: МБС выдала ўсяго чатыры кнігі, не звязаныя з палітычнай кан'юнктурай: «Неба і зоры», «Закон жыцця сярод жывёлаў», «Дудка беларуская» і «Сьпёвак Бландэль». У 1925 – апошнім – годзе існавання МБС выйшла толькі адна кніга – пераклад на беларускую мову казак Г. Х. Андэрсэна⁸⁷.

⁸⁷ LMAVB, f. 21, vnt. 2212, l. 15–15v.; T. Błaszczak, *Białorusini w Republice...*, s. 120–121.

У канцы 1920 года ў Берліне сіламі беларускай эміграцыі было арганізавана беларускае выдавецкае таварыства «Вызваленьне» і Хаўрус дапамогі беларускім пісьменнікам імя Алесь Гаруна. Адным з першых выданняў новага выдавецтва стала кніга А. Цвікевіча «Адраджэньне Беларусі і Польшча», якая пабачыла свет напярэдадні I Беларускай агульнанацыянальнай канфэрэнцыі ў Празе ў верасні 1921 года. У сваёй працы аўтар паспрабаваў развесці два паняцці – польская культура і польская дзяржава, усяляк падкрэсліваючы небяспеку для беларускага руху з боку апошняй. «...Спрачацца з тым, што старая беларуская культура шла з Заходу і была з ім арганічна звязана – нельга [...], – пісаў ён. – Так сама нельга спрэчацца з тым, што лепшая частка польскага грамадзянства за часоў рэвалюцыйнае барацьбы за свае вызваленне, уплывала на беларускае адраджэньне і нават у апошнія гады царызму ідэйна дапамагала беларускаму руху. Але гэтыя факты надта мала, а мо' і зусім нічога не гавораць на карысьць палітычнага аб'яднання Беларусі з Польшчай. Гісторыя сьведчыць хутчэй наадварот, што культурнаму беларускаму адраджэньню трэба унікаць палітычнай сувязі з польскай дзяржавай»⁸⁸.

Далей А. Цвікевіч тлумачыў сваё бачанне галоўных прыярытэтаў у вырашэнні «беларускага пытання»: «Адраджэньне нацыянальнае культуры, разумемай вузка, у форме адраджэння мовы, літаратуры і навукі, становіць аднак толькі адну з мэт беларускага вызвольчага руху. Нагэтулькі ж працоўным заданьнем яго зьяўляюцца – соцыяльнае вызваленне працоўных мас Беларусі, эканомічнае адраджэньне краю і, як вышэйшая праява нацыянальнай свабоды, – узмацненне самаістнае нацыянальнае дзяржаўнасці. [...] Ніводная з гэтых мэт ня будзе на Беларусі дасягнута ў выпадку палітычнай залежнасці яе ад сучаснай Польшчы»⁸⁹.

⁸⁸ А. Цвікевіч, *Адраджэне Беларусі і Польшча*, Менск, Вільня, Berlin 1921, с. 146.

⁸⁹ *Ibidem*, с. 154.

Аўтар кнігі «Адраджэньне Беларусі і Польшча» зрабіў вывад аб сацыяльнай абумоўленасці беларуска-польскага канфлікту, які немагчыма вырашыць у межах сучаснай Польшчы: «Тэорыя беларуска-польскага збліжэння занадта вялікае значэнне ў міжнацыянальных адносінах прыдае канстытуцыйным гарантыям. [...] Нават пры найлепшых пісаных гарантыях, нават пры найспагадаючых настроях Варшавы, становішча беларускага Менску у хаўрусе с сучаснай Польшчай будзе заўсёды заграджана, калі ўспомніць аб ролі польскага „крэсовага элементу”. Гэты „крэсовы элемент”, гэтая зямельная арыстакратыя, шляхоцка-эксплуатуючы стан пры усіх добрых плянах цэнтра, абярне Беларусь у „крэсы”, і пытаньне аб беларускім культурным адраджэньні абярне ў пытаньне „украинной”, „крэсвай” палітыкі»⁹⁰.

«Першае, – рэзюмуе А. Цвікевіч, – што вымагае адраджэньне Беларусі ад сучаснай Польшчы, – гэта пагадзіцца з фактам існаваньня беларускага народу, як адзінага цэлага, кінуць дзяліць яго па рэлігійнай азначэ і не распаўсюджваць сваіх дзяржаўных прэтэнзій далей сваіх этнаграфічных граніц... Другая вымога, якую можна зазначыць у стасунку адраджаючайся Беларусі да польскай дзяржавы, гэта поўнае няўмешваньне Польшчы ў справу беларускага адраджэньня. Яму ня трэба апякунаў. Яно здолее здзейсніць свае мэты ўласнымі сіламі»⁹¹.

Увосень 1921 года, з-за поўнага развалу выдавецкай базы ў ССРБ, рашэннем СНК рэспублікі прымаецца рашэнне за савецкія залатыя чырвонцы друкаваць беларускамоўную школьную і мастацкую літаратуру ў Берліне. Адказным за арганізацыю беларускай выдавецкай базы ў Германіі быў прызначаны З. Жылуновіч (Цішка Гартны). Да гэтай працы ён далучыў П. Мядзёлку і роднага брата А. Цвікевіча – Івана. Чытаем ва ўспамінах П. Мядзёлкі: «Праездом з Мінска, затрымаўся на адзін дзень у Каўнасе Цішка

⁹⁰ *Ibidem*, с. 152–153.

⁹¹ *Ibidem*, с. 181–182.

Гартны. Ён накіроўваўся ў Берлін па справе выдання беларускіх падручнікаў для школ. Спаткаўшы мяне на вуліцы, ён запрасіў супрацоўнічаць пад яго кіраўніцтвам у якасці стыль-рэдактара і карэктара. Разбураная ў часе войн паліграфічная прамысловасць Краіны Саветаў яшчэ не магла задаволіць шырокіх патрабаванняў на кнігі грамадска-палітычнай, мастацкай літаратуры і падручнікаў. А таму ў Замежгандлі пры Савецкім пасольстве ў Берліне быў арганізаваны выдавецкі аддзел, а ў ім секцыя беларускіх выданняў, у якой, апрача загадчыка Ц. Гартнага, працавалі Іван Цвікевіч і я. Кнігі друкаваліся ў Лейпцыгу, а карэктур у прысылалі ў выдавецкі аддзел Замежгандлю. У партфелі беларускай секцыі знаходзіліся 6–8 падручнікаў, зборнік беларускіх народных песень для хору ў апрацоўцы Тэраўскага і „Сокі цаліны” Цішкі Гартнага»⁹².

Трэба сказаць, што беларускае савецкае выдавецтва ў Берліне актыўна кантактавала з мясцовым прадстаўніцтвам БНР, выкарыстоўваючы яго вопыт у арганізацыі выдання беларускамоўных падручнікаў, спеўнікаў і мастацкай літаратуры. Гэтае супрацоўніцтва тычылася не толькі тэхнічных аспектаў. Яно датычыла і арганізацыйных і творчых пытанняў, што адлюстравана ў архіўных дакументах. І. Цвікевіч, як адказны за выдавецкую справу ССРБ у Германіі, актыўна карыстаўся кур’ерскімі паслугамі дыпламатычнага прадстаўніцтва БНР па перасылцы карэспандэнцыі. Аб будучыні Беларусі прадстаўнікі БНР і ССРБ думалі ва ўнісон. І. Цвікевіч у лісце ад 8 лістапада 1921 года ў Каўнас, да прэм’ер-міністра БНР Вацлава Ластоўскага, пісаў: «Многапаважаны п. Ластоўскі! Выбачайце, што дакучаю вам з гэтымі тэрмінамі, але ніхто ня можа мне памагчы ў гэтым. Надзеўбваецца магчымасць друкаваць рожныя табліцы для школ нашых і трэба будзе зрабіць надпісы на нашай мове. Апрача гэтага трэба ўсеж-ткі перакласць для сярэдніх школ зоолагію й яшчэ якія-небудзь кніжкі. Калі ласка, прышліце праз Бароўскага [кіраўнік берлінскай місіі БНР. – У. Л., А. Ч.] мой пераклад

⁹² П. Мядзёлка, *Сцежкамі жыцця. Успаміны*, Мінск 1974, с. 206.

– якой я рабіў у Коўне, разам з кніжкай. Так сама прышлеце тую кніжачку „Природоведение”, што я збіраўся пералажыць. [...]

Любячае сэрца ўсюды знойдзець сваё роднае, йзноў выцягне на сьвет Божы, каб ведалі людзі, што ня мы, сучасьнікі, – першыя й апошнія. Жылі й будзем жыць. Хоць часам душа чарнее ад страху за свой народ, ад страху – колькі працы яшчэ на дзесяткі гадоў нам – маленькай горстачке інтэлігентаў, але вочы глядзяць у сьветлую даль, рукі самі цягнуцца да працы, каб адагнаць, каб супакоіцца ад чорных думак. Гэта нашая маленькая горстачка эмігрантскай беларускай інтэлігенцыі, якая яна слабая ў параўнаньні з усімі іншымі нацыянальнымі групамі! У гісторыі нацыянальных рухаў, бадай ня было нацыяналістаў-эмігрантаў бяднейшых за нас, бадай нікому так мала спачувалі як нам. Усе ж такі мы ня ўмёрлі дый ня хочэм уміраць. Як краты мы сочым пад зямлей пакуль свае ходы, мы робім паціху свае падкопы пад расейска-маскоўскую ідэалёгію, пад гоноравую шляхецкую ідэалёгію й прыйдзе час калі мы ўзарвем гэтыя распухшыя на чужой працы й крыві гмахі, мы выйдзем на волю, на сонцэ й пакажам, што мы здольны да усясьветнай культуры, што мы пад бруднымі сапагамі пензенскіх самахвалаў і пад лякераванымі боцікамі варшаўскіх франтаў усе ж такі выкулі непакібную волю, што мы падкапалісь пад самыя сэрцы іхняга самахвальства й маем сілу скінуць к чортавай мацеры напіханую ў нас гвалтам чужацкую культуру і адначасна сарваць з іх бліскучыя адзежы „культурнасьці”, пад якімі схаваліся штык і зубы. Ах, толькі б сілы ў душы хапіла, толькі б не памерці раней чымся прыйдзе лепшы наш час!»⁹³.

Адным з апошніх выдавецкіх праектаў БНР у Каўнасе быў штомесячнік «Беларускі сьцяг» пад рэдакцыяй К. Дуж-Душэўскага, які выходзіў з красавіка да верасня 1922 года. Фактычна гэта было адзінае выданне, якое афіцыйна з’яўлялася органам беларускага ўрада. Апрача некалькіх зваротаў урада БНР і матэрыялаў грамад-

⁹³ LCVA, f. 582, ap. 1, b. 25, l. 022v–023v.

ска-палітычнага зместу, часопіс змяшчаў артыкулы А. Цвікевіча, якія насілі праграмны характар: «Чатыры гады», «Беларусь перад Генуэзскай канферэнцыяй» і інш.⁹⁴

У артыкуле з нагоды адкрыцця міжнароднай канферэнцыі ў Генуі А. Цвікевіч адзначаў, якія задачы стаяць у сувязі з гэтым перад урадам БНР: «Кожная магчымасць абароны інтарэсаў беларускага народу павінна быць выкарыстана. Аб Беларусі і аб беларускім пытанні Эўропа ведае яшчэ надзвычайна мала. Нагэтулькі мала, што, прыкладам, завярэнне палякаў, маючых добрую звязь са ўсімі эўропэйскімі ўрадамі, аб „польскасць” Гарадзеншчыны не сустракаюць адпору; наадварот, у спрэчцы аб некаторых беларускіх землях Эўропа становіцца на бок Польшчы, што відаць хоць бы з апошняга літоўска-польскага канфлікту за Віленшчыну і Сувальшчыну. Кожную магчымасць пашырыць агітацыю за нашу справу, кожны выпадак, дзе беларускае пытаньне можа быць закранута – мы павінны выкарыстаць. Мы павінны знайсці ў Эўропе сваіх прыхільцаў, сваіх прыхільнікаў, якія падтрымалі і ўзялі бы свой голас у нашу абарону разам з намі. [...] Мы павінны як мага шырэй папулярызаваць нашы дамаганні, знаёміць Эўропу аб становішчы і ідэалах беларускага народу»⁹⁵.

У сваёй публіцыстыцы А. Цвікевіч ёміста і проста сфармуляваў сутнасць і значэнне абвяшчэння незалежнасці БНР: «Права на незалежнасць разумеецца само сабой... Акт 25 Сакавіка не шукае для сябе апраўдання. [...] Ён сваім месцам зацверджае прадвечнае права народаў Беларусі на волю. [...] Дзякуючы Акту 25 Сакавіка Беларусь не стала незалежнай дзяржавай. Але гэта ня змяняе надзвычайнай, гістарычнай вартасці гэтага акту, як галоўнейшага закону беларускага вызваленчага руху, усяго белару-

⁹⁴ Г. Зелянова, «Беларускі сяг» [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 1, Мінск 1993, с. 453–454.*

⁹⁵ *Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1914–1991). Зборнік дакументаў і матэрыялаў. У 4 т. Т. 2, Мінск 2012, с. 87–88.*

скага адраджэння. Ён стаў не законам, праведзеным у жыццё, але стаў законам беларускага жыцця»⁹⁶. Сам часопіс, аднак, сустрэў даволі вострую крытыку з боку розных беларускіх груп. Сярод іншага, яго крытыкавалі за празмерную палітызацыю⁹⁷.

Апошнім месцам знаходжання беларускага ўрада стала Прага. Т. Грыб у канцы лістапада 1923 года ў адным з лістоў да паэта У. Жылкі пісаў: «Думаў аб выдаўніцтве. Падумаць толькі, гэтымі днямі толькі даведаўся – аб тым-жа, што вясной была гутарка – расейцы атрымалі крэдыт на выдавецтва [...], а мы дулю з макам. Чаму? Ды ўсё таму-ж: няма каму працаваць, няма сіл»⁹⁸. Гэтак, у снежні 1925 года Беларускай грамадой у Празе было арганізавана ўрачыстае пасяджэнне («акадэмія») з нагоды 500-й гадавіны пачатку кнігадрукавання ў Беларусі. Пры непасрэдным удзеле сяброў беларускіх нацыянальных арганізацый у Чэх-Славакіі неаднаразова арганізоўваліся беларускія кніжныя выстаўкі: летам 1925 года – беларускі стэнд на выстаўцы «Руская кніга», у красавіку 1926 года – самастойная выстаўка, у чэрвені-ліпені 1926 года – беларускі адзел у рамках Міжнароднай славянскай кніжнай выстаўкі⁹⁹.

Падзеі кастрычніка 1925 года, калі падчас канферэнцыі ў Берліне значная частка міністраў БНР перадала свае мандаты ўраду БССР, а таксама актыўнае нацыянальнае будаўніцтва ў БССР прывялі да таго, што сярод заходнебеларускай інтэлігенцыі пачала пашырацца думка аб тым, што ідэя БНР вычарпала сябе, цэнтрам «збірання беларускіх зямель» стаў савецкі Менск, а Заходняя Беларусь у перспектыве павінна стаць часткай БССР. Да гэтага ў першую чаргу схіляліся лідары Беларускай сялянска-работніцкай грамады¹⁰⁰.

⁹⁶ А. Галынец [А. Цвікевіч], *Чатыры гады (25.III.1918–25.III.1922)*, «Спадчына» 1996, № 3, с. 148.

⁹⁷ Т. Błaszczak, *op. cit.*, s. 194–196.

⁹⁸ Т. Грыб, *Выбранае*, Мінск 2017, с. 365.

⁹⁹ У. Ляхоўскі, *Ад гоманаўцаў да гайсакоў. Чыннасць беларускіх маладзёвых арганізацый у 2-й палове XIX ст. – 1939 г.*, Białystok, Vilnius 2012, с. 402–405.

¹⁰⁰ БДАМЛіМ, ф. 3, воп. 1, спр. 195, арк. 22.

Ужо пасля Берлінскай канферэнцыі, у канцы лютага 1926 года, адбылася канферэнцыя беларускіх дзеячаў у Данцыгу, на якой было вырашана стварыць рэдакцыйную камісію для замежнай беларускай прэсы. Інфармацыя пра гэта дайшла да польскіх спецслужбаў¹⁰¹. Нічога дзіўнага, што абвінавачванне ў захоўванні і распаўсюджванні беларускай літаратуры праходзіла па справе беларускіх партызан у Польшчы ў 1923 і 1925 гадах, па справе беларускіх настаўнікаў у Латвіі ў канцы 1924 года. Сярод іншага, сакратару даўгаўпільскага таварыства «Бацькаўшчына» ставілася ў віну тое, што ён атрымаў ад К. Езавітава для захоўвання і распаўсюджвання кнігу «Беларусы і палякі», часопіс «Бацькаўшчына», шмат газет, карты і паштоўкі БНР. Праўда, у сваіх паказаннях К. Езавітаў засведчыў, што атрымаў карту БНР з кніжных складоў беларускага аддзела Міністэрства асветы Латвіі. А адным з галоўных доказаў «антыдзяржаўнай» дзейнасці мясцовых беларусаў стаў падручнік А. Смоліча «Геаграфія Беларусі»¹⁰².

Бадай, апошнімі крокамі Рады БНР у выдавецкай справе стала публікацыя зборніка «Замежная Беларусь» пад рэдакцыяй П. Крачэўскага і надрукаваны на гектографе «Бюлецень Рады Беларускай Народнай Рэспублікі». Яны выйшлі ў той час, калі на тэрыторыі самой Беларусі – як Савецкай, гэтак і Заходняй, падпарадкаванай Польшчы, адбываўся заўважны выдавецкі бум і адчуваўся рост попыту на беларускую кнігу і прэсу. З’яўляліся новыя падручнікі і навуковыя часопісы, друкаваліся дзясяткі газет. На гэтым фоне пражскія выданні саступалі ім па тыражах, якасці друку дый па змесце. Але галоўнай задачай пражскага беларускага асяродка было аспрэчванне легітымнасці ліквідацыі ўрада БНР. У першую чаргу П. Крачэўскі і В. Захарка імкнуліся даказаць, што прадстаўніцтва

¹⁰¹ J. Januszewska-Jurkiewicz, *Przyczynek do losów przywódców „Zielonego Dębu” w świetle sprawozdań policji politycznej w Wilnie z lat 1923–1926*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2001, t. 15, s. 227–228.

¹⁰² LMAVB, f. 155, vnt. 484, l. 3ap.

БНР працягвае сваё існаванне¹⁰³. Абмежаваныя ў фінансавых і арганізацыйных рэсурсах апошнія абаронцы БНР вымушаны былі значна скараціць сваю выдавецкую і прапагандысцкую дзейнасць¹⁰⁴.

У 1921 годзе К. Дуж-Душэўскі па-прачочы напісаў: «Палітыка гэта дзень, а кніжка вечнасць. Трэба было б уцяміць усім што на грунці культуры німа ні партый, ні груп, ні арыентацый. Ёсць адна вялікая, магутная і вечная „культура“, перад якой усе на сьвеце пахіляе сваю галаву. Над усім можна ўзяць перавагу, а над ёй ніхто і ніколі. Яна дыктуе правы і абавязкі. Яна заўсёды пабеждае. Той выходзіць пабядзіцелем, хто найбольш блізка да культуры, бо яна і розум, і адзежа, па ей і спатыкаюць, і праводзяць»¹⁰⁵. Нягледзячы на ўсе аб'ектыўныя і суб'ектыўныя цяжкасці, якія давялося пераадольваць стваральнікам БНР, іх самаахвярная дзейнасць на ніве выдавецкай справы здолела захаваць арыентаваную на дэмакратычныя каштоўнасці ідэю беларускай дзяржаўнасці.

Архіўныя крыніцы

Archiwum Akt Nowych w Warszawie, TSK, t. 99, k. 8–9.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 22, ap. 1, b. 56, l. 41v; f. 281, ap. 2, b. 32, l. 63–63ap.; f. 361, ap. 3, b. 5, l. 25–26; f. 582, ap. 1, b. 25, l. 022v–023v; ap. 2, b. 69, l. 66–66v.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, f. 21, vnt. 166, l. 3v.; vnt. 287, l. 24v–25; vnt. 554, l. 1; vnt. 2212, l. 15–15v.; f. 79, vnt. 868, l. 3–3v; f. 155, vnt. 484, l. 3ap.

Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, ф. 3, воп. 1, спр. 19, арк. 64, 177–178; спр. 34, арк. 5, 7, 9–12, 15, 17; спр. 138, арк. 74; спр. 195, арк. 22; спр. 261, арк. 30–30 адв.

Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь, ф. 325, воп. 1, спр. 8, арк. 27–27 адв., 72, 73, 75, 119–119 адв.; спр. 10, арк. 206, 219, 228–228а; спр. 19,

¹⁰³ *Замежная Беларусь. Зборнік гісторыі, культуры і эканоміі*, кн. 1, рэд. П. Крэчэўскі, Прага 1926; В. Мазец, *«Замежная Беларусь»* [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т.* Т. 3, Мінск 1996, с. 402.

¹⁰⁴ LCVA, f. 361, ap. 3, b. 5, l. 25–26.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 281, ap. 2, b. 32, l. 63–63ap.

арк. 50, 54, 181–184; спр. 21, арк. 158, 169–199; спр. 22, арк. 58–60; ф. 368, воп. 1, спр. 24, арк. 1–1 адв., 7; ф. 368, воп. 1, спр. 27, арк. 41–42.

Літаратура

- Блашчак Т., *Białorusini w Republice Litewskiej 1918–1940*, Białystok 2017.
- Блашчак Т., *Białorusini w Republice Litewskiej 1918–1940. Rozprawa doktorska*, Toruń 2012.
- „Echo” 1919, № 150.
- Garbiński J., Turonek J., *Białoruski ruch chrześcijański XX wieku. Słownik biograficzno-bibliograficzny*, Warszawa, 2003.
- Głogowska H., *Białoruś 1914–1929. Kultura pod presją polityki*, Białystok 1996.
- Gomółka K., *Rozmowy polsko-białoruskie*, „Dzieje Najnowsze. Kwartalnik poświęcony historii XX wieku” 1988, t. 20, z. 1.
- Jäger W., *Weissruthenien*, Berlin 1919.
- Januszevska-Jurkiewicz J., *Przyczynek do losów przywódców „Zielonego Dębu” w świetle sprawozdań policji politycznej w Wilnie z lat 1923–1926*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2001, t. 15.
- Moroz M., „*Krynica*”. *Ideologia i przywódcy białoruskiego katolicyzmu*, Białystok 2001.
- „Przymierze” 1920, № 14, 14 listopada.
- Мялешка І. [Луцкевіч А.], *Будаваньне дзяржаўнага жыцця*, «Гоман» 1918, № 28, 3 красавіка.
- А. І. [Луцкевіч А.], *Усходняя Беларусь. Статыстычныя і гістарычныя матэрыялы*, Менск 1918.
- Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 1. Фонд № 582 Дзяржаўнага Архіву Літвы («Рада Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі»), укл. С. Шупа, Vilnius, New York, Мінск, Praha 1998.
- Башко П., «Белорусская земля» [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т.* Т. 2, Мінск 1994.
- «Беларускае слова» 1920, № 1.
- Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1914–1991). Зборнік дакументаў і матэрыялаў. У 4 т.* Т. 2, Мінск 2012.
- Варонка Я., *Беларускі рух ад 1917 да 1920 году: кароткі агляд*, Коўна 1920.
- «Вольная Беларусь» 1918, № 15, 28 красавіка.
- Воронко И., *Белорусский вопрос к моменту Версальской мирной конференции*, Ковно 1919.

- Галынец А. [Цвікевіч А.], *Чатыры гады (25.ІІІ.1918 – 25.ІІІ.1922)*, «Спадчына» 1996, № 3.
- Герасімаў В., *«На чужыне»* [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т.* Т. 5, Мінск 1999.
- Гигин В., *Бумажная республика. Из истории БНР 1918 года*, «Нёман» 2005, № 2.
- Гімжаўскас Э., *Беларускі фактар пры фармаванні літоўскай дзяржавы ў 1915–1923 гг.*, Białystok, Vilnius 2012.
- Грыб Т., *Выбранае*, Мінск 2017.
- Документы и материалы по истории советско-польских отношений.* Т. II (ноябрь 1918 г. – апрель 1920 г.), Москва 1964.
- Доунар-Запольскі М., *Асновы Дзяржаўнасці Беларусі*, Городно 1919.
- Езовитов К., *Белорусы и поляки. Документы и факты из истории оккупации Белоруссии поляками в 1918 и 1919 гг.*, Ковна 1919.
- Замежная Беларусь. Зборнік гісторыі, культуры і эканоміі*, кн. 1, рэд. П. Крэчэўскі, Praha 1926.
- Зелянова Г., *«Беларускі сцяг»* [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т.* Т. 1, Мінск 1993.
- «Звон» 1919, № 4, 1 верасня.
- Калубовіч А., *Крокі гісторыі. Даследаванні, артыкулы, успаміны*, Białystok, Vilnius, Мінск 1993.
- Карповіч Л., *Беларуская паштовая марка: ад вытокаў да эміграцыі*, «Запісы Беларускага інстытуту навукі й мастацтва» 2013, № 36.
- Батиевский В., *Марки и полевая почта «Асобнага атрада БНР»* [online], http://mirmarok.ru/prim/view_article/732 [доступ: 14.11.2016].
- Каўка А., *«Варта»* [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т.* Т. 2, Мінск 1994.
- Ковкель И., Сташкевич Н., *Почему не состоялась БНР? Из истории политического банкротства националистической контрреволюции в Белоруссии. 1918–1925 гг.*, Минск 1980.
- Конан У., *«Беларускі шлях»* [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т.* Т. 1, Мінск 1993.
- Конан У., *«Вольная Беларусь»* [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т.* Т. 2, Мінск 1994.
- Конан У., *«Гоман»* [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т.* Т. 3, Мінск 1996.
- Крынскі У., *Адраджэнскі рух у Горадзенічыне*, «Новая дарога» 1942, № 28, 4 кастрычніка.

- Ліс А., «*Белорусское слово*» [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т.* Т. 6. Кн. 2, Мінск 2003.
- Ліс А., «*Грамадзянін*» [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т.* Т. 3, Мінск 1996.
- Ліс А., «*Родны край*» [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т.* Т. 6. Кн. 1, Мінск 2001.
- Ліс А., *Gloria victis*, Мінск 2010.
- Ліс А., Шорахаў А., «*Белорусское эхо*» [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т.* Т. 2, Мінск 1994.
- Ліцкевіч А., *Беларуская віртуальная рэспубліка*, «Беларуская думка» 2008, № 3.
- Ліцкевіч А., *Да гісторыі беларускага руху. Выбраныя творы*, укл., прадм., камент. А. Сідарэвіча, Мінск 2003.
- Ліцкевіч А., *Усходняе пытаньне і Беларусь*, „Arche” 2009, № 3.
- Ляхоўскі У., *Ад гоманаўцаў да гайсакоў: Чыннасць беларускіх маладзёвых арганізацый у 2-й палове XIX ст. – 1939 г.*, Białystok, Vilnius 2012.
- Мазец В., «*Замежная Беларусь*» [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т.* Т. 3, Мінск 1996.
- Мазец В., *Асветніцкая дзейнасць Урада Беларускай Народнай Рэспублікі* [у:] *Беларуская асвета: вопыт тысячагоддзя. Матэрыялы II Міжнароднага кангрэса 17–19 мая 2000 г.* У 3 кн. Кн. 1, Мінск 2000.
- Мазец В., *Гістарычны вопыт БНР па культурна-нацыянальнаму адраджэнню беларускага народа* [у:] *Беларусіка = Albaruthenica*. Кн. 2. *Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі «Фарміраванне і развіццё нацыянальнай самасвядомасці беларусаў»*, Маладзечна, 19–20 жніўня 1992 г., Мінск 1993.
- Минское белорусское представительство*, «Минский голос» 1918, 27 фев. раля.
- Міхалюк Д., *Беларуская Народная Рэспубліка. 1918–1920 гг.: ля вытокаў беларускай дзяржаўнасці*, Смоленск 2015.
- Мядзёлка П., *Сцежкамі жыцця*, «Полымя» 1993, № 5.
- Мядзёлка П., *Сцежкамі жыцця. Успаміны*, Мінск 1974.
- «Наша ніва» 1920, № 5, 22 лістапада; № 6, 29 лістапада.
- Пашкевіч А., Чарнякевіч А., *Невядомыя старонкі біяграфіі В. Адамовіча, ці Да гісторыі палітычнага авантурызму ў беларускім нацыянальным руху* [у:] *Берасцейскі хранограф. Зборнік навуковых прац*. Вып. 4, Брэст 2004.
- Пяткевіч А., «*Беларусь*» [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т.* Т. 3, Мінск 1996.

«Родны край» 1919, № 5, 7 кастрычніка.

Рудовіч С., *Рух за беларускую дзяржаўнасць і праблема грамадзянскага статусу беларускай мовы ў 1915–1918 гг.*, «Край = Kraj» 2001, № 1–2.

Сакалоўскі У., *Надзвычайная дыпламатычная місія БНР у Нямеччыне (1918–1925)*, «Arche» 2009, № 3.

Сідарэвіч А., *Прадказаньні Антона Луцкевіча*, „Arche” 2009, № 3.

Талкачоў В., *Беларускі друк і фарміраванне самасвядомасці беларускага народа*, «Весці Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта. Сер. 2. Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія» 2003, № 4.

Тихомиров А., *Проблема белорусско-германских отношений в 1914–1922 гг.*, «Белорусский журнал международного права и международных отношений» 2002, № 4.

Туронак Ю., *Мадэрная гісторыя Беларусі*, Vilnius 2006.

Цвікевіч А., *Краткий очерк возникновения Белорусской Народной Республики*, Киев 1918.

Цьвікевіч А., *Адраджэньне Беларусі і Польшча*, Менск, Вільня, Berlin 1921.

The information and public information activity of the Council and the government of the Belarusian People's Republic in the years 1918–1925

The article discusses issues related to information and publishing activity of official institutions of the Belarusian People's Republic – the Council and government and other political and cultural organizations associated with BPR in 1918–1925. The survey covers the period of activity of the BPR institutions both on the territory of Belarus and on emigration.

Keywords: Belarusian People's Republic, publishing houses, press, leaflets, propaganda